

PERMANENT SAMLINGSREGERING?

Av fil. kand. BIRGER HAGÅRD

»TILL SINA yttersta konsekvenser slår majoritetsväldet över i det sämsta och mest förkastliga slaget av envælde eller fåtalsvælde. Om två lika stora grupper av om sina syften medvetna anhängare företräder oförenliga meningar, söker båda grupperna att vinna majoritet för sin sak genom att förmå icke medvetna att ställa sig på deras sida och rösta med dem. Båda parterna drager genom sin propaganda undan för undan till sig allt okunnigare personer för att få deras röster. Den part som lyckas 'vinna' den siste för propaganda mottaglige men mest omdömeslöse och för saken likgiltige, och som därigenom får en eller ett fåtal röster mer, vinner genom den rösten eller de rösterna valet. Detta kallas visserligen majoritetsvælde, men är i grund och botten de mest okunnigas och intresselösas en- eller fåtalsvælde.»

Dessa ord av Rudolf Holmö i hans beaktansvärda skrift »Demokratiens innebörd» kan stå som vinjett till den politiska situationen i Sverige under de senaste decennierna. Envar, som tagit del i en valrörelse, vet också vilken

energi, som lägges i dagen från de olika partiernas sida för att till valurnorna få fram personer, som rätteligen ej har där att göra. Och likväl är det dessa, »de okunniga och intresselösa», som med sina röster avgör hur landets styrelse skall utformas. I snart tre decennier har socialdemokratien innehaft regeringsmakten i Sverige. Den ena halvan av befolkningen, ofta ett mindretal, har regerat över den andra. Låt vara, att socialdemokratien kanske främst kunnat bevara sin maktställning tack vare den borgerliga splittringen och de få kommunistmandat, som i riksdagen utgjort och alltfört utgör tungan på vågen. I vilket fall som helst har socialdemokratien med sina nära femtio procent av rösterna kommit att fungera som det statsbärande partiet. Årets valutslag kan i viss mån sägas vara signifikativt. Socialdemokraterna erövrade 47,8% av rösterna mot de tre borgerliga partiernas 47,7%. En mera jämn uppdelning av svenska folket i två läger kan svårligen tänkas. Detta bör emellertid också leda till eftertanke. Mycket talar för att de borgerliga partierna efter sina

försyndelser under efterkrigstiden — såväl högerpartiet som folkpartiet har aspirerat på att ensamma företräda det borgerliga alternativet och centerpartiet har i en kritisk situation agerat stödparti åt socialdemokratien — kommit till insikt om att deras enda möjlighet att på allvar kunna hävda sig ligger i en framtida samverkan. Låt oss därför göra det tankeexperimentet, att de borgerliga partierna tillsammans inom en nära framtid skulle erövra en visserligen knapp men dock majoritet i riksdagen och hos väljarna. Skall i sådant fall rollerna bli de ombytta? Skall då de borgerliga partierna under kanske några decennier utöva regeringsmakten, medan socialdemokratien i stället ikläder sig oppositionens roll? Många skulle tvivelsutan hälsa en sådan utveckling med tillfredsställelse. Måhända skulle också den praktiska politiken få en i viss mån annorlunda utformning än vad som skulle bli fallet under en fortsatt socialdemokratisk maktutövning. Den principiella uppdelningen av svenska folket i två läger skulle emellertid bestå, och det kan ifrågasättas, om detta verkligen är en önskvärd utveckling. Alternativet till fortsatt strid mellan de två i huvudsak lika stora blocken är en samverkan mellan de demokratiska partierna i regeringsställning, en samverkan som måhända skulle kunna vara permanent under över-skådlig tidsrymd. Är en »permanent samlingsregering» något, som

överhuvudtaget ligger inom möjligheternas gräns att uppnå? I huvudsak torde det kunna sägas, att problemet har tre sidor: den principiella, den ideologiska och den praktiskt politiska.

Från principiell synpunkt är det främst två faktorer, som påkallar uppmärksamhet. Den första är den, huruvida det överhuvudtaget är möjligt att förena tanken på en permanent samlingsregering med den parlamentariska principen. Det ter sig i detta sammanhang angeläget att definiera parlamentarismen. Man finner emellertid då genast, att det under tidernas lopp givits otaliga och ofta motstridiga försök att åstadkomma en allmängiltig definition. Dessa försök till begreppsbestämningar har i stort kommit att anpassas till utvecklingen och de aktuella förhållandena, och enbart häri ligger något signifikativt. Parlamentarismen är icke en statisk utan fastmera en dynamisk företeelse, vars karaktär kan vara i hög grad skiftande från fall till fall. I allmänhet har man utgått från förhållandet mellan exekutiven och legislativen, de båda främsta statsmakterna. I regel har man sett antingen en fullständig sammansmältning mellan de båda makterna eller också en samverkan mellan två självständiga faktorer som den idealiska lösningen. Montesquieu såg sitt ideal i en dualistisk maktfördelning mellan monarken och folkrepresentationen, en tanke, som han ansåg förverkligad

i England. Benjamin Constant å andra sidan betraktade den engelska statsformen icke som en sträng maktfördelning utan som en form av samverkan. I enlighet härmed utvecklade han sin harmonilära. Ministrarna står i nära beroende av parlamentet, alltmedan konungen står ovanför partilivet och har till uppgift att ingripa blott om harmonien är hotad (le roi modérateur). Bagehot betonade samverkans betydelse: »The efficient secret of the English Constitution may be described as the close union, the nearly complete confusion of the executive and legislative powers.» Esmein å sin sida såg i parlamentarismen ett »ömseysidigt genomträngande» (pénétration réciproque) av exekutivmakten och den legislativa makten. Ministrarna utsågs av statsöverhuvudet för att skapa stöd åt exekutiven i parlamentet. Maktfördelningen går igen som kärnpunkten i problematiken. Här skulle kunna anföras en mängd andra försök till definitioner. Duguit, som i parlamentarismen framför allt lägger in jämlikheten mellan regering och parlament, en ömsesidig begränsning av maktutövningen, Redslob, som i rätten att upplösa parlamentet ser parlamentarismens kännetecken framför andra osv. Det ter sig dock ofruktbart att söka penetrera alla de begreppsbestämningar, som anknutits till parlamentarismen. Överhuvud synes den av t. ex. Dahlberg och Tingsten (Svensk po-

litisk uppslagsbok) angivna definitionen vara den i våra dagar allmänt omfattade: »Parlamentarism kan helt allmänt sägas innebära att sammansättningen av den grupp personer (regering eller ministär), som faktiskt utövar den exekutiva makten, är beroende av representationen eller en av representationens avdelningar.» Det väsentliga är alltså, att regeringen åtnjuter folkrepresentationens förtroende. Konsekvensen härav blir, att en regering, som åtnjuter stöd av samtliga demokratiska partier, är fullt upp lika parlamentarisk som den, vilken endast uppbär stöd hos en del av riksdagen.

Det brukar emellertid också göras gällande, att demokratien icke skulle kunna fungera smidigt och oklanderligt under en permanent samlingsregering. De naturliga vägarna för en sund opposition mot de makthavande skulle vara stängd. Därmed är vi inne på den andra principiella faktorn. Om man med demokrati emellertid framför allt avser allmän rösträtt samt kontroll underifrån gentemot de styrande, dvs. folkets kontroll av sina representanter, kan dock konstateras, att inga reella förändringar till det sämre skulle inträffa. Visserligen skulle det kunna hävdas, att valet av folkrepresentanter bleve mer eller mindre betydelselöst, då de valda representanterna likväl komme att förena sina intressen och utgöra ett gemensamt stöd för regeringen. Givetvis måste dock de

respektive partiernas parlamentariska styrka alltjämt vara av vikt, då denna ytterst avgör deras inflytande inom regeringen. Vad beträffar möjligheten att i realiteten påverka valet av en riksdagskandidat skulle denna bli varken större eller mindre än under nuvarande förhållanden. Detta är en fråga, som helt är beroende av valsättets utformning. Däremot vore det icke förvånande om betydande vinster skulle kunna inhöstas som ett resultat av ett samlingsregerande. På goda grunder kan det antas, att partiernas representanter blir mera självständiga, och att den hårda partidisciplinen, huvudsakligen taktiskt betingad och till stor del beroende på de små röstmarginalerna i riksdagen, skulle luckras upp. Då det partipolitiska sneglandet icke längre kan spela samma roll, kan det också förväntas, att förutsättningarna för ett kraftfullt hävdande av riksdagens makt gentemot regering och utomparlamentariska organ skulle bli gynnsammare.

Det väsentliga inom en demokrati är emellertid kontrollen över folkets representanter i olika sammanhang. Det finns ingen anledning att tro, att denna skulle bli sämre under en samlingsregering än för närvarande. Så länge förvaltningen och domstolarna i huvudsak hållas obesmittade av partipolitiska hänsyn, vilket i sin tur i hög grad är beroende av en generös lönesättning, finns ingen anledning

att befara korrupcion. Det skulle till och med kunna antas, att de tendenser till partipolitiskt inflytande över förvaltningsapparaten, som nu är förefintliga, skulle försvagas i en situation, där de partipolitiska intressena icke längre spelar samma dominerande roll som för närvarande. Det kan också förväntas, att tidningspressen av samma skäl icke skulle försvagas i sin kritiskt kontrollerande uppgift utan snarare förstärkas. Av betydelse skulle givetvis också vara, att radio och television står helt oberoende gentemot statsmakterna och tilldelas en än större kritisk och granskande funktion än vad som nu är fallet. Med tanke på den svenska demokratiens traditioner och svenska folkets nedärvda rättskänsla och ofta intuitiva reaktion mot allt som kan synas vara maktmissbruk torde det icke finnas anledning att frukta, att en samverkan mellan de demokratiska partierna i regeringsställning skulle leda till att vare sig demokratiska eller parlamentariska principer åsidosattes.

Givetvis kan det diskuteras, om icke införandet av ett styrelsesätt, baserat på en permanent samlingsregering, också kommer att ställa krav på vissa institutionella förändringar. Otvivelaktigt skulle t.ex. folkomröstningsinstitutet i utvidgad form avsevärt kunna förenkla problematiken. Det kan antas, att den politiska debatten icke skulle bli i lika stor utsträckning parti-

politiskt färgad som nu. Det kunde vara en allmän önskan att låta folket i folkomröstningar få taga ställning till de stora sakfrågorna. Eventuellt skulle det också kunna tänkas, att behov uppkomme av nya regler för förhållandet mellan regering och riksdag. Det finnes emellertid ingen anledning att närmare diskutera dessa frågor. Det torde vara tivelaktigt, om formen för en permanent samverkan skulle kunna stöpas med en gång. Några utländska erfarenheter, som utan vidare skulle kunna appliceras på svenska förhållanden, finns knappast. Schweiz har sina alldeles speciella traditioner och problem, och vad beträffar Uruguay — det enda land som utan egentlig traditionell grund radikalt utformat ett den permanenta samverkans system — är dess förutsättningar och förhållanden helt olikartade de svenska. Kanske skulle också i viss mån Österrike kunna andragas som exempel, men även där gäller speciella förhållanden, som ju framför allt har sina rötter i situationen efter kriget. Det bör följaktligen vara lämpligt att på vanligt svenskt sätt låta ett nytt system fritt utbilda sig för att sedan efter hand lagfästa den rättspraxis, som utvecklats.

Överhuvudtaget förefaller det som om den principiella synen på vårt lands politiska liv rönt alltför stort inflytande av anglosachsiska förebilder. Som idealet framstår en kontinuerlig maktväxling mellan två i stort sett lika stora partier.

Oppositionssidan är hela tiden medveten om att den efter nästa val kan tvingas ikläda sig regeringsansvaret och nödgas för den skull besinna sitt ansvar och iakttaga moderation i sitt uppträdande. På samma sätt tvingas de makthavande att behandla oppositionen så som de själva vill bli behandlade den dag, då rollerna kastats om. Framför allt betraktas Storbritannien som ett efterföljansvärt exempel. Det torde emellertid på goda grunder kunna ifrågasättas, om någonsin de reella förutsättningarna för en sådan maktväxling varit för handen vare sig i Sverige eller Skandinavien överhuvudtaget. Till stor del kan detta hänföras till de skilda valsystemen. Den franske statsvetenskapsmannen Maurice Duverger har visat hur majoritetsval i enmansvalkretsar tenderar att ganska snabbt utbilda ett tvåpartisystem. För det första gynnar majoritetsvalet rent matematiskt två större partier på en tredje parts bekostnad. För det andra tröttnar de väljare, som till en början givit sitt stöd åt ett tredje parti, på att gång efter annan se sina röster »bortkastade». De föredrar i stället att stödja det enligt deras uppfattning bästa av de två större partierna. En liknande utveckling mot tvåpartisystem kan också iakttagas i Västtyskland — låt vara att där tillämpas en kombination av majoritetsval och proportionellt valsystem. Det kan emellertid slås fast, att det proportionella valsystemet

av relativt renodlad karaktär, sådant det tillämpas i Sverige och de övriga nordiska länderna, knappast någonsin kommer att leda fram till det tvåpartisystem, som av många svenskar betraktas som ett ideal. Med mindre än att vårt valsystem ändras radikalt ligger alltså den enda möjligheten i att uppnå ett tvåpartisystem i ett frivilligt samgående mellan de borgerliga partierna, ett samgående som på sikt skulle syfta till en fullständig sammansmältning. I och för sig borde detta vara önskvärt från flera synpunkter. Med hänsyn till den parti-väsendets institutionalisering, som ägt rum i Sverige under de senaste decennierna, ter sig emellertid en dylik utveckling — i vart fall på kort sikt — knappast som tänkbar. Det proportionella valsystemet har utbildat traditioner, som visserligen givit oss en hög grad av politisk stabilitet men som samtidigt också på ett olyckligt sätt lett till att vårt politiska liv stelnat och låsts fast i positioner, som icke ger tillräckligt utrymme för en önskvärd rörlighet.

Nästa fråga, som inställer sig, är om det från ideologisk synpunkt föreligger några avgörande hinder för en demokratisk samverkan. I detta sammanhang brukar å ena sidan hävdas, att skiljaktigheterna är så stora, att samverkan blott kan tänkas i en krissituation — krigsfara eller ekonomiskt krishot. Å andra sidan göres det lika ofta gällande, att några egentliga ideologiska motsättningar icke längre i

egentlig mening existerar. Socialism, liberalism och konservatism är endast etiketter, som inte täcker något reellt innehåll — kvarlevor från 1800-talets ideologiska uppdelning. Utan större överdrift torde det kunna sägas, att den ideologiska begreppsförvirringen är stor inom samtliga demokratiska partier. Vid varje »ideologisk» debatt »ute på fältet» händer det förr eller senare att debattörerna tvingas att taga sin tillflykt till utformningen av den praktiska politiken. Den i verklig mening ideologiska debatten har kommit att koncentreras till vissa intellektuella kretsar och har därvidlag kommit att söka sig fram på andra vägar än de konventionella. För den alldeles övervägande delen av det svenska folket framstår de ideologiska resonemangen som obegripliga mysterier. Centerpartiet är det enda parti, som anpassat sig till utvecklingen och berömmar sig av att stå utanför varje i hävdvunnen bemärkelse ideologisk förankring.

Särskilt i valtider söker man emellertid från ömse håll att betona de ideologiska faktorerna, även om icke heller här de gamla begreppen tillåtas spela någon överdrivet framträdande roll — ord som »socialistisk» och »konservativ» är icke längre gångbara i en allmän debatt, medan »liberal» kan appliceras på praktiskt taget vad som helst. Det skall dock icke förnekas, att stora motsättningar föreligger mellan den principiella

åskådning, som socialdemokratien förfäktar och den som högerpartiet fört till torgs, om man ser till bokstavslydelsen i argumenteringen. Skall man använda den traditionella språkdräkten i detta sammanhang blir situationen emellertid åtskilligt förvirrad. Socialdemokratien har avsvurit sig socialismen och framträder med en åskådning, som — ehuru med stor tvekan — skulle kunna betecknas som en statsbejakande konservatism. Högerpartiet å sin sida har med ett kraftigt betonande av individen vis-à-vis samhället och en överdrivet avog inställning gentemot samhällets uppgifter och åtaganden kommit att framstå som förfäktare av en närmast gammalliberal åskådning. Folkpartiet åter som liberalismens arvtagare har i viss mån kommit att framträda som avsevärt mera socialkonservativt — i ordets ideologiska bemärkelse — än högerpartiet. Detta ger i ett nötskal den ideologiska begreppsförvirringen men utesluter å andra sidan givetvis icke, att det inom respektive partier finns mer eller mindre renodlade socialister, konservativa och liberaler. Särskilt vad gäller de två sistnämnda kategorierna är det emellertid svårt att i realiteten dra någon bestämd skiljelinje. Dagens i egentlig mening konservativa torde framför allt vara »socialkonservativa», liksom deras liberala motsvarighet utgöres av de »socialliberala». I princip torde dessa båda grupper ha

mycket litet som skiljer dem åt. Däremot förenas de av en gemensam målsättning, vilken också antydes av prefixet »social», nämligen att åstadkomma en nödvändig samhällelig expansion samtidigt som de strävar efter att trygga individens ställning i ett alltmera kollektivistiskt samhälle. I grund och botten torde dessa strävanden och detta problemkomplex knappast heller vara främmande för flertalet moderata socialdemokrater. Flertalet centerpartister torde också tillhöra denna moderata grupp. Det bör alltså med fog kunna hävdas, att de ideologiska motsättningarna inom det politiska livet i Sverige till stor del är konstlade och framför allt uppammade av det rådande partiväsendet och dettas institutionalisering. I och för sig borde det icke finnas några egentliga svårigheter från ideologisk synpunkt att etablera en varaktig samverkan mellan de moderata grupperna inom respektive partier, de grupper, som till yttermera visso är de helt dominerande. Är det å andra sidan så, att flertalet socialdemokrater verkligen bekänner sig till en genomtänkt kollektivistisk åskådning, är otvivelaktigt de ideologiska motsättningarna stora. Måhända är det emellertid då än mera angeläget att åstadkomma en samverkan och avvägning av ställningstagandena på regeringsplanet. Endast härigenom blir det möjligt att för framtiden undvika uppslitande och för hela landet skadliga strider.

Rent praktiskt politiskt borde det icke heller existera några oövervinneliga hinder. Sedan ATP förts ur den politiska stridslinjen, finns det icke någon i verklig mening partiskiljande fråga. Med en verklig vilja till samförstånd från ömse håll borde det vara möjligt att nå fram till fruktbara kompromisser. För socialdemokraternas vidkommande innebär detta en godare vilja att hålla statsutgifterna inom rimliga gränser och att förutsättningslöst diskutera alla de reformkrav, som föras fram från den borgerliga sidan. Även de borgerliga partierna tvingas till kompromisser. För högerpartiets del gäller, att kravet på en omfattande skattesänkning framför allt måste skjutas i bakgrunden. Överhuvud måste partiet övergå till att föra en mera konstruktiv och långsiktig politik.

Föreligger det då verkligen något behov av samverkan inom svensk politik? Kan det inte i stället tänkas, att det nuvarande tillståndet är det bästa, en situation, där en socialdemokratisk minoritet innehar regeringsansvaret och tvingas att manövrera under ständigt sneglande mot oppositionens göranden och låtanden? Även om det rent principiellt kan diskuteras, om det är riktigt, att den ena halvan av ett folk står utanför regeringsansvaret, hade praktiskt politiskt måhända ett sådant betraktelsesätt varit försvarbart, under förutsättning att världen i dag varit vad den var för

exempelvis några decennier sedan, då varje nation alltjämt utgjorde en sluten enhet och hade relativt stor frihet att vidtaga sina mått och steg utan större hänsyn till omvärlden. Vare sig vi vill beklaga det eller inte, är förhållandena emellertid icke längre sådana, och någon möjlighet att föra utvecklingen tillbaka har vi icke. Den internationella samverkan har alltmera ryckt i förgrunden. Sverige kan icke längre föra en isolerad tillvaro. Sverige har blivit ett landskap i Europa — för att citera Jarl Hjalmarson — och även utanför Europas gränser blir våra engagemang allt större för var dag.

Först av allt står den europeiska integrationen på dagordningen. Det kan på goda grunder antas, att den nu rådande handelspolitiska uppdelningen mellan EFTA och Sexstatsunionen icke kommer att bestå, icke får tillåtas bestå. För båda parter måste det te sig angeläget att åstadkomma en uppgörelse, som får till resultat en varaktig samverkan i en eller annan form. Och även om tudelningen till äventyrs skulle bli bestående för någon tid, kommer enbart Sveriges engagemang i EFTA att få konsekvenser på en rad olika områden, förutom ekonomiska även politiska och sociala. Av någon anledning anses det icke helt *comme-il-faut* att i den politiska debatten föra in de utrikespolitiska frågeställningarna. Detta måste betraktas som synnerligen beklagligt och kan en-

dast få till resultat en fortsatt isolationistisk inställning i vårt land. I en broschyr, »20 questions and answers about EFTA», utgiven av svenska ambassaden i Washington, diskuteras dock konsekvenserna av Sveriges engagemang i EFTA med stor öppen hjärtighet. Beträffande den socialpolitiska och ekonomiska »harmoniseringen» säges det där, att de sju är övertygade om att en harmonisering på detta fält icke bäst uppnås enbart genom bestämmelser i fördragstextens form. Det är dock uppenbart, »att ytterst 'en naturlig harmonisering' kommer att bli resultatet av det nära ekonomiska samarbete, som förutses i EFTA-fördraget». Man sticker ej heller under stol med att EFTA också kommer att få politiska konsekvenser — annat vore ju självfallet ej heller att vänta — »det kan bara finnas ett fritt Europa» poängteras i broschyren. I detta sammanhang finns det också anledning att understryka vikten av utrikesminister Undéns yttrande i FN nyligen, att Sverige under inga omständigheter kan tänkas ingå i ett »neutralt tredje block i världen». Vår alliansfrihet är främst betingad av hänsynen till Finland, men det kan otvivelaktigt bli aktuellt att taga våra utrikespolitiska ställningstaganden under omprövning inom en nära framtid. Vårt fortsatta deltagande i det europeiska integrationsarbetet kommer att föra med sig åtskilliga problem. Isolationismens tid är oåterkalleligen förbi. Det gäl-

ler att väcka svenska folket ur dess Törnrosasömn. Vi måste lära oss att känna, tänka och handla europeiskt. Våra engagemang i FN:s och fredens tjänst kommer snarare att öka än att minska. I längden kan vi ej heller undandraga oss ett allt större ansvar vad gäller hjälpsatserna för de underutvecklade länderna. På detta område är det ofrånkomligt, att vårt land tar verkliga krafttag. Samtidigt är det uppenbart, att hjälpen blir verkligt effektiv först då de europeiska resurserna är koordinerade. Det finns också all anledning att på alla områden föra de nordiska folken så nära varandra som möjligt. De uppgivna planerna på en nordisk tullunion får inte tas till intäkt för ett försvagande av det nordiska samarbetet. Tvärtom kan det förutsättas, att detta kommer att bli av än större betydelse i en situation, då behovet av en nordisk intressegemenskap gentemot omvärlden växer sig allt starkare.

Överhuvud är våra förestående internationella engagemang av en sådan storleksordning och kommer att få sådana konsekvenser, att de kan väntas bli av genomgripande betydelse för hela landets framtid. Under sådana förhållanden ter sig de inrikespolitiska tvistigheterna oväsentliga. Och i betraktande av dessa omständigheter ter det sig än mera orimligt, att svenska folket politiskt skall vara splittrat i två hälfter. Nu om någonsin torde det föreligga betingelser, som kräver

en demokratisk samverkan över hela linjen. Det synes också sannolikt, att behovet av en sådan samverkan kommer att bli bestående under lång tid framöver.

Detta krav på samverkan ställer givetvis också stora krav på självövertunnelse hos våra demokratiska partier och ledande politiker. Det kan väntas, att de borgerliga partierna skulle vara beredda att acceptera samlingstanken. Där emot är det måhända mera tvivelaktigt, om socialdemokratien verkligen är beredd att tänka i nya kategorier och utforma sin politik med hänsyn till en ny tids krav. Skulle så inte vara fallet, har de borgerliga endast att i intim samverkan energiskt och målmedvetet arbeta på att snarast bringa socialdemokratien i en definitiv minoritetsställning. Då detta blivit gjort, fordras emellertid, att man snarast söker realisera samlingstanken och bereder socialdemokratien möjlighet att dela regeringsansvaret. I en

brytningstid, sådan som den vi nu upplever, fordras, att partierna bortser från sina kortsiktiga själviska intressen. Viktigare frågor än de partiegoistiska står på spel. Det är en nåd att stilla bedja om, att vårt lands politiska ledare besinnar sitt ansvar, inte blott för den innevarande situationen utan också för kommande släktled. Måhända skulle också ett svenskt samarbete kunna utgöra ett föredöme för övriga nordiska folk. Kanske skulle på så sätt möjligheter givas för ett enat Norden att stå upp och möta de krav, som utvecklingen ställer. Men allt detta kräver ett övergivande av den partipolitiska småskurenhetens linje. Eller för att citera Thomas Paine 1776: »Det är tider som dessa som sätter människans själ på prov. Det är tider som dessa som prövar människans förmåga av intuitiv sympati och ömsesidig förståelse, ty utan dessa kan ingen varaktig fred och ordning åstadkommas.»